

הפסק במצוות תפילין לעניין ברכה

א. המקורות בגמרא

במסכת סוכה (מו, א), בהמשך לסוגיית ברכת הסוכה כל שבעת הימים, שנינו: 'תניא: תפילין, כל זמן שמניחן מברך עליהן, דברי רבי. וחכמים אומרים: אינו מברך אלא שחרית בלבד.

אתמר, אביי אמר: הלכתא כרבי, ורבא אמר: הלכתא כרבנן. אמר רב מרי ברה דבת שמואל: חזינא ליה לרבא דלא עביד כשמעתייה, אלא מקדים וקאי ועייל לבית הכסא, ונפיק ומשי ידיה ומנח תפילין ומברך. וכי איצטריך זימנא אחרינא - עייל לבית הכסא, ונפיק ומשי ידיה, ומנח תפילין ומברך'.

לדעת חכמים, הפסק בלבישת התפילין במשך היום אינו נחשב הפסק המחייב ברכה חדשה. רבא פסק כמותם, אך למעשה נהג, לכאורה, כדעת רבי, ובירך על התפילין כאשר לבש אותם מחדש לאחר כל פעם שהיה מסירם בשביל להיכנס לבית הכסא.

הגמרא מסיקה על פי דברים אלה לחייב ברכה גם במקרה של הפסק בקיום מצות סוכה:

'ואנן נמי כרבי עבדינן, ומברכין כל שבעה'.

על האמוראים האחרונים מספרת הגמרא שהיו מברכים על התפילין לא רק אחר הפסק שמחמת הסרה לצורך בית הכסא, אלא אחר כל הפסק שהוא:

'אמר מר זוטרא: חזינא ליה לרב פפי, דכל אימת דמנח תפילין מברך.

רבנן דבי רב אשי, כל אימת דמשמשי בהו מברכי'.

תוספות הרא"ש (שם מו, א), מביא שני הסברים מדוע היו רבנן דבי רב אשי מברכים למרות שלא הסירו מעליהם את התפילין:

'זהאי דמברכי כל אימת דמשמשי בהו - היינו לאחר שהסיחו דעתם, והוי משמוש זה כתחלת הנחה.

ויש מפרשים: כל אימת דמשמשי בהו - להחזירן למקומם, וכגון שיצאו חוץ למקום הנחת תפילין'.

כלומר, אפשרות אחת היא שישנו הפסק בעצם היסח הדעת מן המצווה, ואפשרות שנייה היא שישנו הפסק במקרה שזזו התפילין ממקום הנחתן.

ב. פסקי הטור והשו"ע

על פי המקורות שנזכרו לעיל, פסק בטור ובשולחן ערוך בהלכות תפילין (כה, יב): 'אם מניח תפילין כמה פעמים ביום, צריך לברך עליהם בכל פעם (כרבי וכמר זוטרא בשם רב פפי). נשמטו ממקומם וממשמש בהם להחזירם למקומן, צריך לברך (כרבנן דבי רב אשי)'.

סוגיית הגמרא במנחות (מג, א) משווה דין ברכת ציצית לתפילין, ומסבירה שרוב יהודה שהיה מברך על הציצית בכל פעם שהיה מתעטף בה, למרות שסבר שאינה מ"ע שהזמן גרמה, הכריע כשיטתו של רבי לעניין תפילין.

בטור בהלכות ציצית סימן ח הוסיף תנאי לחיוב הברכה:

ואם פשט טליתו, ולא היה דעתו ללובשו מיד, כשחוזר ולובשו - צריך לברך. לעומת זאת, במקרה שכן היתה דעתו לחזור ולהתעטף בטלית מיד, מסתפק הטור אם יש להשוות דין המסיר טליתו וחוזר ולובשה לדין האמור בתפילין: אבל אם היה דעתו ללובשו מיד, כגון שפשט אותו כדי ליכנס לבית הכסא, בזה אני מסתפק אם צריך לברך שיש פנים לכאן ולכאן, דאיכא למימר כיון דילפינן כל התורה מתפילין ותפילין כל אימת דממשמש בהו מברך, פירוש: אם זז ממקומו וממשמש בהן להחזירן למקומו,⁵ א"כ כל שכן הכא שיש לו לברך. מיהו יש לומר דשאני התם שזזו ממקומו ולא ידע שלא היו במקומו, אבל אם הזיזו ממקומו אדעתא להחזירן מיד התם נמי לא היה צריך לברך. ולזה דעתי נוטה.

בראשית דבריו מוסיף הטור פרט שלכאורה לא נידון בגמרא בפירוש - המסיר טליתו על דעת לחזור וללובשה. הטור מכריע שכיון שהסרת הטלית היתה על דעת להחזירה מיד, אין בכך הפסק במשך המצוה ולכן אין צריך לברך, וכותב שהוא הדין גם לעניין המסיר תפילין על דעת לחזור ולהניחם.

אולם, הב"י תמה על דברי הטור הללו, שכן לדעתו ממעשה רב של רבא יש ללמוד גם דין זה:

'איני יודע מה עלה על דעתו להסתפק בכך, דהא בהדיא אמרינן פרק לולב וערבה (סוכה מו, א) דרבא הוה מקדים וקאי ועייל לבית הכסא ונפיק ומשי ידיה ומנח תפילין ומברך, וכי איצטריך זמנא אחריתי עייל לבית הכסא ונפיק ומשי ידיה ומנח תפילין ומברך, ומשמע ודאי שהיה מניח תפילין כל היום, וכשמסיר אותם כדי ליכנס לבית הכסא ודאי היה על דעת לחזור ולהניחם מיד כשיצא ואפילו הכי היה מברך, והוא הדין לציצית.'

לדברי הב"י, ממעשה דרבא מוכח שאין משמעות לדעתו של האדם לחזור ולהניח את התפילין או להתעטף בטלית, כיון שסוף סוף כאשר הסירם, אפילו לזמן מועט, בטלה ממנו המצוה.

ה'דרכי משה' כתב ליישב את תמיהת הב"י, וכ"כ הב"ח באורח חיים סימן ח:

'דבתפילין דוקא הוי בית הכסא הפסק גמור אע"ג דדעתו ללבשן מיד, כיון דאינו רשאי ליכנס בבית הכסא ותפילין בראשו ובזרועו, אבל ציצית דרשאי ליכנס בהם לבית הכסא לא הוי הפסק. ורבינו השווה דין ציצית כשהסירן ליכנס לבית הכסא לדין תפילין כשהסירן כדי לעשות עסקיו, אבל כשהסיר תפילין כדי ליכנס לבית הכסא מודה רבינו דצריך לחזור ולברך אף על פי שהיה דעתו ללובשן מיד.'

⁵ מכריע כפירוש השני שהובא בתוספות הרא"ש.

מחלוקת זו מופיעה, כצפוי, גם בהלכות תפילין. שם כתב השו"ע בסי' כה הי"ב:
הזיזים ממקומם אדעתא להחזירם מיד, צריך לברך.

לעומתו, הגיה הרמ"א:

הגה: ו"א שלא לברך (טור סימן ח), והכי נהוג (וכבר נתבאר לעיל סימן ח'
סעיף י"ד).

אכן, באופן דומה נחלקו השו"ע והרמ"א בהלכות ציצית בסימן ח סעיף יד:
אם פשט טליתו, אפילו היה דעתו לחזור ולהתעטף בו מיד, צריך לברך
כשיחזור ויתעטף בו.

הגה: ו"א שאין מברכין אם היה דעתו לחזור ולהתעטף בו (אגו' סי' ל"ה).
ו"א דוקא כשנשאר עליו טלית קטן, והכי נוהגין (שם) (עיי' לקמן סימן כ"ה
ס' י"ב).

לדעת מהר"י קארו, כל הפסק בקיום המצוה מחייב ברכה, ואין השפעה לכוונת
האדם בשעת ההפסק להמשיך את המצוה אפילו לאחר זמן קצר. הטור והרמ"א
מחדשים שכוונת האדם יכולה להמשיך רצף של הברכה והמצוה, גם אם המצוה
מפסיקה להתקיים בפועל לזמן קצר, אלא שלמעשה, במצוות ציצית הרמ"א לא
הסתמך על סברא זו, אלא בצירוף התנאי שנשארה על האדם טלית קטן, שבכך
הוא ממשיך לקיים מצוות ציצית, גם אם לא באותו בגד שהסיר.

אולם, גם בשו"ע מסכים שישנה אפשרות שכוונת האדם תיצור רצף בין הברכה
למעשה המצוה. בשולחן ערוך אורח חיים בהלכות ציצית סימן ח סעיף יב כתב:

'אם יש לו כמה בגדים של ארבע כנפות, כולם חייבים בציצית, ואם לבשם
כולם בלא הפסק, והיה דעתו מתחלה על כולם, לא יברך אלא ברכה א'. אם
מפסיק ביניהם, צריך לברך על כל אחת ואחת. וה"ה אם לא היה בדעתו
מתחלה על כולם, הוי כמפסיק ביניהם'.

הט"ז דקדק מדברי השו"ע, שדוקא כוונה בשעת הברכה יכולה לפטור אותו
מברכה על הלבישה השניה, והקשה מדברי השו"ע ביו"ד סי' יט שפסק לענין ברכת
השחיטה שאם הביאו לפניו בהמות נוספות קודם שסיים לשחוט את אלה שהיו
לפניו בשעת הברכה - אין צריך לברך.

המג"א בס"ק טו תירץ את סברת השו"ע, ואמר שישנו הבדל מציאותי בדרך קיום
כל אחת מן המצוות, כיון שיש קבע לשחיטה כל זמן שעוסק בה, דרגילין להביא
יותר, משא"כ בלבישה דהוי נמלך. סברא זו נאמרה גם בהלכות ברכת הפירות,
שאינו חייב לברך גם על פירות שהובאו לפניו לאחר הברכה כיון שדרך להביא
פירות נוספים. אולם הט"ז לא הסכים להרחיב סברא זו גם לשחיטה, וסבר שיש
להשוות אותה דווקא לציצית.

בס"ק יח העיר המג"א שבסי' תרלט פסק השו"ע לגבי היוצא מן הסוכה, שאם
כשיצא היתה דעתו לחזור מיד - אין צריך לברך. וכתב שעל פי זה יש לדחות דברי
השו"ע ולפסוק כרמ"א. ונראה שלדעת השו"ע יש לחלק בין מצות סוכה שהיא
'תשבוי' - 'כעין תדורו', ובעצם דירתו בסוכה נמשכת גם בשעה שהוא יוצא על מנת

⁶ צריך לומר: ל"ד.

לחזור,⁷ למצות ציצית שאינה חלה על האדם אלא כאשר הוא לבוש בבגד,⁸ וממילא אינה מתקיימת ברגע שהוא מסיר אותו.

בכל אופן, מדברי השו"ע למדנו שכיון שלכל בגד יש חיוב בציצית מצד עצמו, ישנה חובה לברך על כל בגד ובגד שלובש. בכל זאת, אע"פ שאינו לובש את כל הבגדים בבת אחת, אלא בזה אחר זה, אינו חייב לברך אם מתקיימים שני תנאים:

א. היתה דעתו בשעת הברכה על לבישת כולם.

ב. אינו מפסיק בין לבישה ללבישה.

דוקא הרמ"א הוא שמוסיף תנאי שלישי, ודורש רצף של קיום מצות ציצית:

הגה: וכן אם פשט הראשון קודם שלבש השני, צריך לחזור ולברך (ת"ה סימן

מ"ה).

תנאי זה דורש הרמ"א למעשה לא רק בהי"ב, אלא גם בהי"ד, לגבי הפושט בגד על מנת לחזור וללבושו. להלן עוד נעיין במקורו של תנאי זה, על מנת לעמוד על משמעותו.

ג. הכרעת ההלכה בציצית עפ"י האחרונים

הרמ"א פסק בהי"ב וחזר על כך בהי"ד, שהפושט טליתו אינו נפטר מן הברכה אלא כאשר המשיך לקיים מצות ציצית גם בזמן שפשט לפחות באמצעות טלית קטן שעליו. מקור דברי הרמ"א הוא בתרומת הדשן סימן מה:

והיה נראה לומר, דדוקא בעודו לבוש בטלית אחת, אינו חייב לברך על

השני, אא"כ הסיח דעתו בין זה לזה, אבל פושט את זה ורוצה ללבוש אחר,

מתחייב אפי' לא הסיח דעתו.

יש להעיר כי דברי תה"ד אמורים דוקא ברוצה ללבוש טלית אחרת, וכפי שכתב הרמ"א בהלכה יב. בכ"ז מרחיב הרמ"א את דבריו גם לגבי מי שרוצה לחזור וללבוש את אותה טלית, עפ"י ספר האגור בסי' לד, שכתב כן בשם מהר"ח.⁹

המג"א העיר על הרמ"א מהמשך דברי תה"ד:

אמנם לשון הר"ח דלעיל, לא משמע הכי, דכתב היה ממתין עד אחר התפלה,

עד שהיה צריך להסיח, משמע דאם לא היה מסיח, אע"ג דמסתמא כבר

פשט הטלית הגדול ביציאתו מבית הכנסת, ואפ"ה אי לא הסיח לא הוה

אמרינן, דכיון דפשט טלית הראשון אזלא לה ברכה דידה, ולא מפטרה בה

בטלית שני, אלמא בהיסח הדעת תליא מילתא.

⁷ ראה בפירושו המאירי שכתב שיציאה לצורך נחשבת כיטול ברוך לענין 'המוציא'.

⁸ לפי מה שקיי"ל שציצית חובת גברא (ראה בבלי מנחות מא, א ובשו"ע או"ח סי' יט).

⁹ בתה"ד (סי' מה), שהוא המקור של הרמ"א בסעיף יב, הוזכר תנאי זה בלבוש כמה בגדים בזה אחר זה, על מנת שברכת הראשון תחול גם על האחרים. יתכן שגם בהלכה יד ההסבר הוא שכיון שנשאר עליו טלית קטן, הרי הברכה שברך בתחילה ממשיכה לחול גם בשעה שפשט את טליתו, וממילא, כאשר חוזר ולבושה, בוודאי לא גרע מהלבוש טלית אחרת, שמועילה לו הברכה הראשונה.

לכאורה, מדברי אותו מהר"ח או"ז שבשמו כתב האגור את התנאי של המשך לבישת טלית קטן, מדייק תה"ד שלדעת המהר"ם הכל תלוי בהיסח הדעת, ואין זה משנה אם נותרה עליו טלית קטן או לא. כך הבין המג"א.

יש ליישב, שכנראה עפ"י דברי האגור, הבין הרמ"א שבכל מקרה צריך שתשאר על האדם לפחות ט"ק כדי שלא יהיה הפסק גמור מן המצווה. לשיטת האגור הנ"ל, אין לדמות ציצית שאין אדם מחויב בה אלא בשעה שהוא לבוש, למצוות סוכה שאדם חייב בה כל שבעת ימי החג, ואף לא למצוות תפילין שמעיקר הדין אדם חייב בה כל היום. להבנתו, תנאי זה הכרחי גם כאשר מכוון בשעת הברכה ללבוש טלית נוספת, כיון שמסתבר שכך גם היתה המציאות שעליה מדברים הראשונים, שהרי נראה מדבריהם שכך היה מנהגם הקבוע אחר יציאתם מביה"כ. רק על בסיס תנאי זה, שהאדם לבוש כבר בציצית, יש ללמוד מדברי המהר"ם שרק היסח הדעת מחייב בברכה נוספת.

לעומת זאת, המג"א מחלק בין הי"ב להי"ד, וכותב שכאשר מכוון בשעת הברכה על כך שיפשוט את הטלית הראשונה ויחזור וילבש טלית אחרת, הברכה כן חלה על הלבישה השניה, למרות שפשוט את הראשונה קודם שלבש את השניה. ומביא שכן היה מנהג אשכנז עפ"י האגודה, שהיו מברכים על טלית של צמר ומסירים אותה ולובשים טלית של משי ללא ברכה.

עפ"י זה כתב בבה"ל (ח, יד ד"ה 'אם פשט'), שניתן לפטור מברכה לכו"ע כאשר מסיר טליתו במהלך היום על מנת שילבשנה, על ידי כך שיתכוון בשעת הברכה בלבו גם על לבישה שילבש את הטלית אחר שיסירנה. לכאורה, אין פתרון זה מועיל לשיטת הרמ"א, אך הבה"ל כנראה מסתמך על דברי הגר"א ואחרונים נוספים שחלקו על הרמ"א, ועל בסיס חילוקו של המג"א טענו שמדברי כל הפוסקים לא משמע כדבריו.

המג"א בס"ק יט כן משתמש בסברת תה"ד שאותה פסק הרמ"א, לפטור מברכה רק אם נותרה עליו טלית קטן, כאשר מדובר בפשוט טליתו בסתמא, ואח"כ החזירה מיד, שאז מציאות הט"ק עליו מועילה להחשיב אותו כמי שלא הסיח דעתו מן המצווה. אבל הפושט טליתו על דעת להחזירה, או בשעת התפילה שאז מסתמא דעתו להחזירה, אינו צריך לברך גם אם לא נותרה עליו ציצית אחרת. ועי' במג"א שכתב שגם בדרכי משה ניתן להבין שהצורך שתישאר עליו ט"ק הוא רק כאשר פשוט טליתו בסתמא.

בבה"ל בד"ה 'ויש אומרים שאין מברכין' דן לגבי לבישת טלית אחר המרחץ, שלכאורה יש לברך עליה, כיון שהיה הפסק גדול, והעולם לא נוהגים כן. וכתב שיתכן שסוברים שאין זה נחשב הפסק כיון שמדובר בהסרה כזו שברור שאחריה יצטרך לחזור וללבוש את הבגדים. למעשה לא סמך בבה"ל על סברא זו.

לאור זאת, דן שם אם הפתרון שהציע בבה"ל הקודם, להתכוון בשעת הברכה, יכול להועיל גם בהפסק גדול, ונשאר בצ"ע. ולכן מציע להתכוון בפירוש שהברכה בבוקר תפטור כל לבישה רק עד הלבישה שאחר המרחץ, ואז יוכל לחזור ולברך אחר המרחץ לכו"ע.

ד. הכרעת ההלכה בתפילין

כאמור, השו"ע והרמ"א (כה, יב) נחלקו בתפילין כשם שנחלקו בציצית. בתפילין, כאשר הסיר אותם, לא קיימת אפשרות להמשך המצווה באמצעות תפילין אחרות

(גם למניחים תפילין של ר"ת, שהרי לגבי של רש"י הרי הם כרצועות בעלמא), ובכל זאת כתב הרמ"א שאם הזיזים ממקומם על דעת להחזירם מיד - אינו צריך לברך. במג"א (כה, כב) העיר על כך שהרמ"א לא הזכיר גם את החילוק בין החולצן לצאת לבית הכסא לבין החולצן מסיבה אחרת, וטען שיש ללמוד מכך שטעם חיוב הברכה מחדש בחולצן משום בית הכסא לא נאמר אלא בבית הכסא שנמצא במקום רחוק. חלק מן האחרונים התקשו בדברי המג"א הללו, שאינם מתאימים לדברי הרמ"א בסי' ח, ובמשנ"ב (ס"ק מז) ובה"ל (ד"ה יו"א שלא לברך) בסי' כה דחה את דברי המג"א, שלא נאמרו אלא בלשון 'אפשר לומר', והכריע לברך בכל יציאה לבית הכסא. אמנם, עפ"י חידושו של הבה"ל בסי' ח, אפשר שיש להסביר שדברי המג"א כאן, מבוססים על כך שאם מכוון בשעת הנחת התפילין לפטור בברכתם גם הנחה שיניח שנית אם יחלוץ אותן מסיבה כלשהיא או אם יזוזו ממקומן, לא יתחייב לברך שוב גם כשיצא לבית הכסא. עם זאת, כפי שכתב בה"ל בסי' כה, כיון שלדעת השו"ע והגר"א צריך לברך בכל מקרה של חליצה, יש לומר שהמברך גם בעקבות יציאה לבית הכסא צמוד - לא הפסיד. ובשם היחיי אדם' הוסיף המשנ"ב שיברך אפילו כאשר חולץ להפיח בלבד, שכן האיסור להפיח בתפילין מכניס גם הפסק שכזה לגדר של היסח הדעת.